

UOT 82-3.512.162

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURAL MEYİLLƏR**QULİYEVA SEVİNC BƏBİR qızı***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, doktorant*sevinc0610@mail.ru*Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, bəşəriyyət, mədəniyyət, ədəbiyyat*

Danılmaz həqiqətdir ki, həyatın ən dərin və ilk baxışda görünməz olan qatlarına nüfuz etməyi bacaran ədəbiyyatın başlıca predmeti cəmiyyət və şəxsiyyət münasibətlərinin geniş və hərtərəfli təhlili olduğundan bütün zamanlarda söz sənətindən ən müxtəlif səviyyələrdə yararlanmış, onun təsir gücünə böyük dəyər və önəm verilmişdir. İctimai-siyasi vəziyyətin ən kəskin və böhranlı dövrlərində də insanların şüuruna bilavasitə təsir vasitəsi hesab olunan ədəbiyyat həmişə öz funksiyasını uğurla yerinə yetirmişdir. Çünki bədii ədəbiyyat hər şeydən əvvəl bir məfkurədir, nə qədər danılsa da, ideoloji təbliğatın ən təsirli vasitəsidir. Odur ki, bütün zamanların ən kəsərli və iti təfəkkür, düşüncə qılıncı olan ədəbiyyat xalqın, millətin genetik yaddaşının köklərini aydınlatmaqla onun müasir dünyaya inteqrasiyası yoluna işıq tutmalıdır.

Çoxəsrlik qədim tarixə malik Azərbaycan daim müxtəlifdinli, çoxmillətli xalqların əhatəsində olmuşdur. Bu gün daha çox aktual səslənən multikultural münasibətlər tarixən ölkəmizdə bərqərar olmuş, ədəbiyyatımızdan da təsirsiz ötürməmişdir. Belə ki multikultural dəyərlər ümumbəşəri xarakter daşıyır və bu dəyərlər xalqımızın özünəməxsus xüsusiyyətləridir. Onların ən bariz təəcəssüm olduğu mənbə isə Azərbaycan ədəbiyyatı, bədii söz xəzinəmizdir. Ümumiyyətlə, ümumbəşəri dəyərlərin yayılmasında və insanların həyat fəaliyyətinə təsir etməsində bədii söz sənətinin, daha geniş mənada isə bütövlükdə mədəniyyətin rolu və əhəmiyyəti bütün zamanlarda dünya tədqiqatçıları və nəzəriyyəçiləri tərəfindən qəbul və təqdir edilmişdir. Dialoq problemi bəşəriyyətin bütün tarix boyu inkişaf mərhələlərində qarşılaşdığı ədəbi problemlərdən biridir. Müasir müəlliflərdən Q.E.Orconikidzenin fikirləri də bu baxımdan dediklərimizi təsdiqləyir: “Qloballaşan dünyamızda mədəniyyət - sözün geniş mənasında bəşəriyyət qarşısında duran ən mürəkkəb və aktual problemlərin həllinə səmərəli yardım edə bilən güclü bir qaynaqdır. Əslində dünyanın mədəni və sivilizasiya müxtəlifliyi qlobal idarəetmənin müasir polisentrik sisteminin inkişaf vektorunu müəyyən edir. Mədəniyyətlər və dini adət-ənənələr yanaşı olmadan, inkişaf modellərinin çoxluğu və müxtəlif dəyər sistemləri üçün bərabər tanınma olmadan zamanın imperativinə çevrilən sivilizasiyalararası anlaşma mümkün deyildir. Başqa sözlə, qloballaşma "tolerantlıq və sivilizasiya uyğunluğu, dövlətlərarası münasibətlərin deideologizasiyası xeyrinə seçim diktə edir” [3, s.88].

Cəmiyyətin bütün tarixi inkişaf mərhələlərində multikultural dəyərlərə əsaslanan ədəbi-bədii söz xəzinəmiz humanizm mövqeyində dayanmış, insanpərvərlik, ədalət carçısı, birlik və bərabərlik kimi insani dəyərlərin təbliğinə çox böyük önəm verilmişdir. Bu dəyərlərin bədii təqdim üsullarından biri də multikultural dünyagörüşüdür. Xüsusilə, islamın qəbul edilməsindən sonra bu kontekstdə Azərbaycan ədəbiyyatında daha fundamental əsərlərin yarandığının şahidiyik. Bu ənənə ədəbiyyatımızda davamlı olaraq yaşamış və bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatına nəzər saldıqda multikultural düşüncə sistemindən qaynaqlanaraq mənəvi dəyərlərə əsərlərində geniş yer vermiş və onları yaymış, oxucularına təlqin etmiş xeyli sayda şair və yazıçıların olduğunu görürük. Akademik Kamal Abdullanın da yazdığı kimi, “multikultural əhvalın, tolerant durumun klassik ədəbiyyatımızda əsrlər boyu formalaşan və konkret bədii nümunələrdə yaşayan təzahürü çoxşaxəli və çoxistiqamətlidir” [1, s.3].

Qeyd olunanlara ən gözəl sübut isə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi yaradıcılığıdır. Doqquz əsr bundan əvvəl yaşayıb-yaratmış, Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı ədəbiyyatımızda multikultural ənənələrin nə qədər dərin və qədim tarixə malik olduğunu göstərən ən parlaq nümunədir. Onun ədəbi irsi bəşəri ideyalar, humanizm, təkcə millət və xalqa deyil, bütövlükdə dünyaya və insanlığa sevgi hisləri ilə zəngindir. Dahi şair sözün gücü ilə bütün sərhədləri - zaman və məkan, millət və xalq, din və dil sədlərini aşmağın mümkünlüyünü göstərdi. Bu isə, ilk növbədə, hər cür irqçilik və millətçiliyin fəvqündə dayanan yüksək mədəniyyətin təəcəssümü idi. O mədəniyyət ki, bu gün hətta siyasət də ona möhtacdır. Şair xüsusilə “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə”, “Xosrov və Şirin” poemalarında bir sıra xalqların nümayəndələrinin parlaq surətlərini yaratmışdır. Təsadüfi deyil ki, Nizaminin bu əsərlərini dünya xalqlarının mədəniyyətlərini bir araya gətirən əsərlər adlandırırlar. Bütün bunlar qüdrətli sənətkarın böyük ideallar carçısı və yüksək multikultural düşüncə sahibi olmasını açıq-aşkar şəkildə ortaya qoyur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqı hər zaman öz dəyərlərini qiymətləndirmək və uca tutmaqla yanaşı, başqasının milli-mədəni və dini örnəklərinə də daim hörmət və ehtiramla yanaşmış, tarixin bütün dövrlərində qarşılıqlı ünsiyyət, qarşılıqlı faydalanma şəraitində mövcud olmağa üstünlük vermişdir. Bu gün Azərbaycan dövlətinin prioritet siyasi kursu kimi özünü göstərən multikulturalizm əsrlər boyu xalqımızın təfəkküründə iz salmış düşüncə tərzinin bir ifadə forması olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan xalqının ədəbiyyat tarixinin hər səhifəsi ümumbəşəri dəyərlərlə zəngin olan, bütün kainatı bütöv bir vahid kimi dərk edən və onu düşündürən bədii örnəklərlə zəngindir.

Xalqımızın qəhrəmanlıq dastanları sırasında xüsusi yer tutan ən qədim yazılı abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının obrazlarının həyatında da multikulturalizm yaşantılarının necə yer aldığı şahidiyik.

Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra nümunələrində başqa dinlərin müqəddəslərinə doğma münasibətin də şahidi oluruq. Məsələn, xristianların ilahiləşdirdiyi İsa Məsihi azərbaycanlılara doğmalaşdırən qaynaqlardan biri Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasıdır.

İsa Məsihin xatırlanmasına İmadəddin Nəsiminin şeirlərində də rast gəlirik. Səbəb isə onun hürufilik əqidəsi ilə bağlıdır. Məsələ bundadır ki, Quranda “Tanrının Məryəmə atdığı kəlmə” kimi tanılan İsa Məsihə İncildə də Tanrı sözü kimi tərif verilir. Nəsimi özünün haqq sözünü Tanrıdan gələn haqq kəlməsi kimi car çəkdiyindən İsanın biri digərinə uyğun bu islam və xristian teoloji təqdimatından yararlanmışdır.

Digər bir klassik Azərbaycan şairi, hökmdar, Səfəvilər dövlətinin banisi Şah İsmayıl Xətəinin şeirlərində də İsa Məsihə müraciətlər var. Sevgili qadına “Məsiha” müraciəti ilə edilən xitab tanrı-bəndə münasibətləri silsiləsindən, İsa Məsihin sevgi təlimi kontekstində dini anlamda bir assosiasiya da yaradır, İsanın mübarək və məhrəm obrazını azərbaycanlı oxucuya sevdirə bilir.

Azərbaycanlıların multikultural şüuraltısında İsa Məsihin peyğəmbər yeri o qədər böyükdür ki, bunun bir nümunəsini on yeddinci əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Rükəddin Məsud Məsihinin ləqəbində də görürük. Dövrünün tanınmış şairi və həkiminin bizə gələn çatan əsəri ana dilində yazdığı “Vərqa və Gülşə” poemasıdır.

Azərbaycanlıların multikulturalizmi sonrakı dövrlərin, Rusiya işğalına məruz qaldıqları zamanların da sınağından uğurla çıxdı. Çar Rusiyasının dini ədavət yayan imperiya siyasəti Azərbaycan ərazisində çoxkonfessiyalı mühitdə problemlər yaratsa da, bunlar cəmiyyətdə dərin kök sala və əhalinin şüuraltısına əsrlər uzununu möhürünü vurmuş multikulturalizm dəyərlərini xələldar edə bilmədi. İsa Məsih şəxsiyyəti Azərbaycanın görkəmli sənət adamlarının şüurunda əzəlki doğmalığını saxladı və əsərlərində təbliğ edildi. Bunun ədəbi irsimizdə əksini tapan gözəl nümunələri var. Onlardan biri də Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” dramıdır.

Bu ənənələri ədəbiyyatımızın bütün mərhələ və dövrlərində görə bilirik. XX əsr Azərbaycan şeirinin görkəmli nümayəndələrindən olan Abdulla Şaiq şeirlərindən birini “Hamımız bir günəşin zərrəsiyik” adlandırmışdır. Onun üçün dünyada xeyir (insan) və şər (insan) vardır,

bunun xaricində insanlar heç nə ilə fərqlənmirlər: Yer kürəsi bir, Günəş, Ay birdir, hər kəsə onlardan eyni dərəcədə pay düşür. Şair ürək ağrından etiraz səsini ucaldaraq bu gerçəkliyi unudan, qəlblərini bəd niyyətlər, rəhmsizliklərlə daşa döndərən insanlara səslənərək bəşəriyyətin unudulduğunu və artıq bu ədavətlərdən əl çəkməyin zamanı gəldiyini söyləyir.

Azərbaycanda multikultural mühiti təhdid edən illərdə bu ağır imtahan dövrünün reallıqlarını əks etdirən əsərlər içində dünyada bestsellerə çevrilmiş məşhur bir Azərbaycan romanı da var: “Əli və Nino”. Müsəlman Əli ilə xristian Ninonun sevgi macərası üzərində qurulan romanda Azərbaycan paytaxtı Bakıda yaranan multikultural bir mühitin maraqlı təsvirləri vardır. Bu mühitin qəhrəmanları arasında hətta etnik azərbaycanlıların da hamısı müsəlman deyil. Onlardan biri bəhailik dinini qəbul etmiş məşhur Bakı milyonçusu, neft maqnatı Ağa Musa Nağıyevdir.

Bu kimi bədii nümunələrdə ən müxtəlif formalarda təzahürünü tapan tolerant əhval-ruhiyyə, multikultural dünyagörüşü, həqiqətən də, xalqımızın əxlaqi keyfiyyətinə çevrilərək milli kimliyimizin göstəricisi olan dəyərlərimizlə birgə bugünkü nəsə də ötürülmüşdür. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında formalaşan bəşəri ideyalar, sosial ədalət prinsiplərinin təbliği müasir söz sənətkarlarımızın: Anarın, Elçinin, Kamal Abdullanın, Ramiz Rövşənin, Aqil Abbasın, Mustafa Çəmənlinin, Elçin Hüseynbəylinin, Şəmil Sadiqin və imzasını ədəbiyyatda təsdiqləmiş onlarla qələm sahibinin əsərlərində uğurla davam etdirilir.

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarının, həm milli identik keyfiyyətlərimizin qorunub saxlanması, həm də eyni zamanda dünyaya inteqrasiya, multikulturalizm, tolerantlıq kimi aktual problemlərə münasibəti maraq doğurur.

Tolerantlığın, fərqli düşüncə və əqidələrə qarşı dözümlü münasibətin müasir dünyamızda ən çox müzakirə edilən mövzulardan olduğunu desək, yanılmazıq. Azərbaycan dövlətinin yürütdüyü mütərəqqi siyasətin ən prioritet yönlərindən olan tolerantlıq, multikulturalizm, mədəniyyətlərin dialoqunun bədii ifadəsini müstəqillik dövründə yaranmış ədəbi-bədii örnəklərimizdə də aydın şəkildə görə bilirik. Tolerant əhval-ruhiyyənin ta qədimdən Azərbaycan mühitində mövcudluğunun bədii əksini müstəqillik illərində Babək haqqında yazılmış ən yaxşı əsərlərdən biri olan Akif Əlinin “Azman” və ya “Sən mənim dözümlümü görə bilərsən” romanında görürük [2].

Tarixi sənədlər üzərində araşdırma apararı, uzaq dövrün hadisələrini yaradıcı bədii təxəyyülün süzgəcindən keçirən müəllif Babəkin mübarizəsinə bugünkü azad, müstəqil Azərbaycan Respublikasında bərqərar olan demokratik dünyagörüşü, multikulturalizm və tolerantlıq prizmasından baxaraq həqiqətlərin bir daha ucadan deyilməsinə çalışmışdır. “Azman” romanı və orada təbliğ olunan yeni, tolerant cəmiyyət quruluşu sistemi, Babəkin uğrunda mübarizə apardığı azadlıq, müstəqillik, sosial ədalət ideyaları, demokratik cəmiyyət arzuları romanın tarixi hadisələrin günümüzə transformasiyası baxımından da öyrənilməyə, təqdim və təqdir edilməyə layiq əsər olduğunu bir daha sübut edir.

Azərbaycan cəmiyyətinin ta keçmiş dövrlərdən tolerant, demokratik və qadına sayğı aşılaraq mühitinin təsvirinə, İsmayıl Şıxlının “Ölən dünyam” romanında da geniş süjetli hadisələr fonunda şahid oluruq.

Azərbaycanın multikulturalizm modeli təkcə Cənubi Qafqazda, postsovet məkanında deyil, Qərbdə də diqqəti cəlb edən modellərdən biri hesab olunur. XX əsrin sonlarında Cənubi Qafqazda millətlərarası münasibətlərdə münaqişələr, millətçilik tüğyan etməyə başladı. Azərbaycan öz tolerant ənənələrinə sadıq qalaraq mədəniyyətlərarası və millətlərarası gərginliyi aradan qaldırdı və multikultural dəyərlərə malik demokratik, hüquqi dövlətə çevrildi. Qərbdə multikulturalizmdən, demokratiyadan millətçiliyə keçidin baş verdiyi, ksenofobiya, islamofobiyadan bəhs edildiyi bir zamanda Azərbaycanın multikulturalizm modeli dünyaya örnək sayılır. Ölkəmizdə multikulturalizm milli və ümumbəşəri dəyərləri, mədəni bərabərliyi, ədalət və mərhəməti, tolerantlığı, mədəni müxtəlifliyi və plüralizmi, birgəyaşayışı özündə əks etdirir. Ulu Öndər Heydər Əliyev “qədimlərdən bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa “bağlayan müxtəlif millətləri

respublikamızın ən başlıca sərvəti kimi səciyyələndirərək deyirdi: “Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar” [4].

Özünəməxsus multikultural dəyərlərə malik qədim Azərbaycan özünü Şərqlə Qərbin mənəvi-mədəni sərvətlərin müxtəlif sivilizasiyaları və mədəniyyətləri ilə birləşdirir. Buna görə də Azərbaycanın spesifik multikulturalizmi mahiyyət etibarilə xalqımızın tarixi “yol yoldaşı” olmuş, müasir dövrdə ölkəmizdə praktiki əhəmiyyət kəsb etmiş, demək olar ki, artıq həyat tərzinə çevrilmişdir. Təbii ki, bu keyfiyyətlərin qazanılmasında və yaşadılmasında ədəbi-bədii əsərlərimizin, Azərbaycan şair və yazıçılarının da payı az olmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla K. Həpimiz bir günəşin zərrəsiyik. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları. I kitab. Bakı: Mütərcim, 2016, s.3.
2. Əli A. “Azman” və ya “Sən mənim dözüümümü görəcəksən”. Bakı: Renessans, 2013, 226 s.
3. Орджоникидзе Г.Э. Межкультурный диалог как фактор устойчивого развития: роль ЮНЕСКО / Диалог культур: социальные, политические и ценностные аспекты. Материалы Московского форума, посвященного памяти Гейдара Алиева. Под общей редакцией Н.М.Мамедова, А.Н.Чумакова. Отв. ред. А.А.Гезалов, И.Р.Мамед-заде. М.: Канон⁺ РООИ Реабилитация, 2015, с. 88-91.
4. Nəcəfov E. Müxtəlif Ölkələrdə Multikulturalizm Siyasətinin Müqayisəli Təhlili // Multikulturalizm: nailiyyətlər və problemlər. <http://bakuforum.az/az/multikulturalizm-nailiyyetler-ve-problemler/?fid=2258>

РЕЗЮМЕ

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Кулиева С.Б.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, гуманность, культура, литература

Во все исторические периоды развития цивилизации пропаганда человеческих ценностей занимала основное место в художественной литературе. К этим ценностям всегда относили гуманизм, справедливость, единство и равенство. В статье автор на примере литературно-художественных произведений показывает, что поэты и писатели Азербайджана всегда пропагандировали в своем творчестве гуманистические идеи, основанные на мультикультуральных ценностях.

SUMMARY

THE MULTICULTURAL TENDENCIES IN AZERBAIJANI LITERATURE

Guliyeva S.B.

Key words: multiculturalism, tolerance, humanity, culture, literature

In this article in all historical development stages of society based on multicultural values standing in its humanist position of our literary-artistic word treasure, being as the propaganda of human values, such as humanity, justice, unity and equality have been reflected. Samples from different literary works have been brought up, in gaining and preserving these qualities, undeniable roles of Azerbaijani poets and writers have been shown.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	08.08.2018
	Son variant	28.09.2018